

Arzu Alim qızı HÜSEYN
iqtidad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, kafedra müdiri

TURİZMİN İNKİŞAFINDA HAVA NƏQLİYYATININ ROLUNUN ARTIRILMASI İMKANLARI

Xülasə

Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasında hava nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Ölkəmizdə hava nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi nəticəsində “Azərbaycan Hava Yolları” Bakıdan Nyu-Yorka müntəzəm transatlantik uçuşlar yerinə yetirən, müasir “Boeing 787-8 Dreamliner”, “Airbus A340-500” uzaq məqstrallı sərnişin təyyarələrinə sahib böyük bir şirkətə çevrilmişdir. Müsbət tendensiyalarla yanaşı, hava nəqliyyatının mövcud vəziyyəti Azərbaycanın gələcək turizm sahəsində yaranan yeni çağırışlara cavab vermir. Nəticədə, Azərbaycanda hava nəqliyyatı ilə sərnişindəşmə sahəsi, xüsusilə region ölkələri ilə rəqabətdə uduzur.

Müəllif məqalədə turizm sektorunun inkişafında hava nəqliyyatının rolu, ölkə vətəndaşlarının və turistlərin hava nəqliyyatı vasitəsindən istifadə göstəricisi, hava nəqliyyatı və sərnişindəşmə sahəsində problemlər və onların həlli yollarını araşdırır. Azərbaycanda postpandemiya dövründə turizm sektorunun və hava nəqliyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və dayanıqlı inkişafın təmini üçün təkliflər verir.

Açar sözlər: turizm sənayesi, rəqabət qabiliyyəti, hava nəqliyyatı, Covid-19, postpandemiya.

Giriş

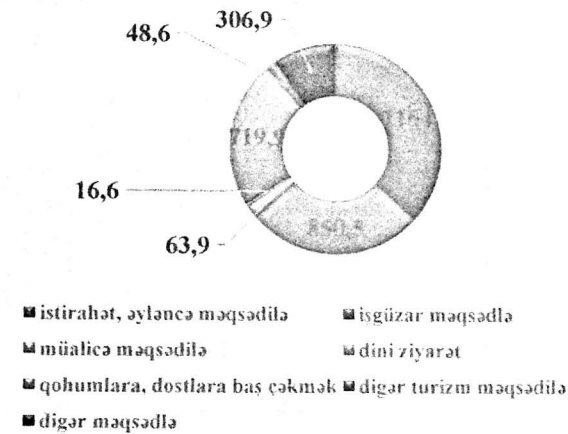
Son 10 ildə hava yolu ilə sərnişin daşınması sahəsinin liberallaşması, aşağı büdcəli hava yolu şirkətlərinin inkişaf etməsi, otel və aviabilet sifarişlərini asanlaşdıran rəqəmsal və mobil texnologiyalardan istifadə imkanlarının artması qlobal turizmin sürətli inkişafına səbəb olmuşdur. Nəticədə beynəlxalq turistlərin sayı 2018-ci ildə 2008-ci illə müqayisədə 58 faiz artaraq 920 milyon nəfərdən 1,45 milyard nəfərə yüksəlmişdir. Turistlərin sayının artmasına paralel olaraq bu sektorun iqtisadiyyata təsiri də böyümüşdür. 2018-ci ildə dünya üzrə turistlər təxminən 1,6 trilyon dollar vasait xərcləmişdir. Artıq dünyanın bir çox ölkəsində ÜDM-in formalaşmasında turizm sektoru mühüm rol oynayır. Lakin 2020-ci ilin birinci rübündən etibarən koronavirus (COVID-19) pandemiyası qlobal turizm sənayesinə ağır zərbə vurmağa başlamışdır. Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatlarına görə 2020-ci ilin birinci rübündə qlobal miqyasda turizm sektorunda 22 faiz azalma baş vermişdir. Yəni 2019-cu ilin birinci rübü ilə müqayisədə 67 milyon nəfər az turistin səfər etməsi nəticəsində qlobal miqyasda 80 milyard dollar zərər yaranmışdır. Bu isə milyonlarla insanın iş yerini itirməsinə və gəlirlərinin azalmasına səbəb olmuşdur. Koronavirus pandemiyası turizm sektoru ilə yanaşı hava yolu şirkətlərini də ciddi zərəmə uğratmışdır. Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyasının (IATA) proqnozlarına görə, 2020-ci ildə hava daşıyıcıları 118,5 milyard ABŞ dolları kəsirlə üzləşəcəklər. Onların 2021-ci ildəki zərərləri isə 38,7 milyard ABŞ dolları təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır. Bundan başqa, 2020-ci ildə sərnişin axınının 1,8 milyard olacağı gözlənilir ki, bu da 2019-cu ilə nisbətən 60,5 faiz və ya 2,7 milyard nəfər azdır. [5]

Şübhəsiz ki, koronavirus pandemiyası ilə bağlı yaranmış vəziyyət digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın da turizm sektoruna təsirsiz ötüşməmiş, mart ayından başlayaraq bu sahədə ciddi tənzümləyə səbəb olmuşdur. Belə ki, 2020-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında Azərbaycana dünyanın 155 ölkəsindən 720,3 min və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3,7 dəfə az əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Pandemiyanın təsiri nəticəsində Azərbaycana səfər edən hava yol şirkətləri də ciddi zərər çəkmişdirlər. Hazırda yaranmış gərgin vəziyyətə baxmayaraq postpandemiya dövründə Azərbaycanda turizm sektorunun böyük inkişaf potensialı var. Xüsusən

də 2020-ci ilin payızında işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi ölkəmizdə turizmin inkişaf imkanlarını artırır. Bu araşdırmada isə Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafında hava nəqliyyatının oynayacağı rol qiymətləndirilir və postpandemiya dövründə həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlərlə bağlı təkliflər verilir.

Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafının mövcud vəziyyəti

Son illər Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun inkişafı istiqamətində kompleks tədbirlər görülmüş və mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir. Xüsusən də turizm sənayesinin inkişafına dair strateji Yol Xəritəsi qəbul edilmiş və 2025-ci ilədək olan dövr üçün Azərbaycanın həm region ölkələri arasında, həm də digər dünya ölkələri arasında cəlbədicə turizm məkanlarından birinə çevrilməsi hədəflənmişdir. Məlumat üçün qeyd edək ki, 2018-ci ildə Azərbaycana dünyanın 196 ölkəsindən 2849,6 min və ya əvvəlki illə müqayisədə 5,7 faiz çox əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin 57,5 faizi dəmir yolu və avtomobil, 41,5 faizi hava, 1,0 faizi isə su nəqliyyatından istifadə etmişdir. 2019-cu ildə Azərbaycana dünyanın 193 ölkəsindən 3170,4 min və ya əvvəlki illə müqayisədə 11,3 faiz çox əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. Ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin 58,7 faizi dəmir yolu və avtomobil, 40,5 faizi hava, 0,8 faizi isə su nəqliyyatından istifadə etmişdir. 2019-cu ildə xaricilərin 90,3 faizi və ya 2863,5 min nəfəri turizm məqsədi ilə ölkəmizə gəldiklərini bildirmişlər.

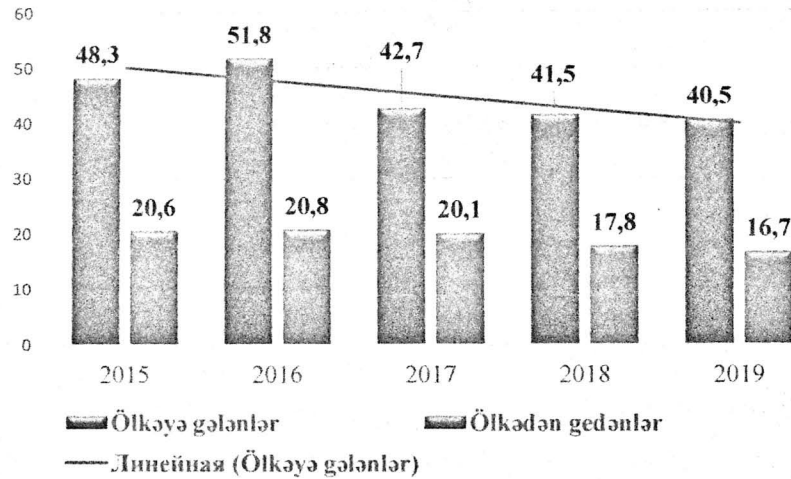
Şəkil 1. 2019-cu ildə Azərbaycana turizm məqsədi ilə gələnlərin bölgüsü, min nəfər [2, s. 22].

2019-cu ildə xarici ölkələrə gedən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sayı əvvəlki illə müqayisədə 13,4 faiz artaraq 5567,7 min nəfər olmuşdur. 2019-cu ildə xarici ölkələrə səfər etmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının 82,6 faizi dəmir yolu və avtomobil, 16,7 faizi hava, 0,7 faizi isə su nəqliyyatından istifadə etmişdir. 2019-cu ildə Azərbaycan vətəndaşlarının 78 faizi və ya 4347,3 min nəfəri turizm məqsədi üçün xaricə getdiklərini bildirmişlər. 2020-ci ildə isə Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı ilə bağlı müsbət proqnozlar verilsə də, cari ilin mart ayından başlayaraq koronavirus pandemiyasının təsiri ilə bu sahədə ciddi geriləmə yaşanmışdır. Belə ki, koronavirus pandemiyasının yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan ilə qonşu dövlətlər arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejimin, eləcə də dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların səfərlərinə müvəqqəti məhdudiyyətlərin tətbiq olunması cari ilin aprel-oktyabr aylarında ölkəmizə gələnlərin sayında kəskin azalmaya səbəb olmuş və baş tutmuş səfərlər əsas etibarilə qeyri-turizm məqsədilə həyata keçirilmişdir. 2020-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin 69,3 faizi dəmir yolu və avtomobil, 28,3 faizi

hava, 2,4 faizi isə dəniz nəqliyyatından istifadə etmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2019-cu ilin yanvar-oktyabr aylarında ölkəmizə gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin 58,0 faizi dəmir yolu və avtomobil, 41,2 faizi hava, 0,8 faizi isə su nəqliyyatından istifadə etmişdir. Göründüyü kimi, koronavirus pandemiyası nəticəsində ilk növbədə ölkəmizə hava yolu vasitəsi ilə gələnlərin sayında kəskin azalma olmuşdur. Amma aparılan təhlillər onu göstərir ki, postpandemiya dövründə Azərbaycanda turizm sektoru inkişaf edəcək və burada hava yolu ilə ölkəmizə gələnlər mühüm paya sahib olacaqlar.

Turizm sektorunun inkişafında hava nəqliyyatının rolu

Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (İCAO) tərəfindən aparılan təhlillərdən də aydın olmuşdur ki, ölkədə ÜDM-in və əhali gəlirlərinin artımı ilə sərnişin axınları arasında müsbət korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur. [4] Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyasının (IATA) hesabatlarında göstərilir ki, dünya üzrə 1300-dən çox hava şirkəti 3760-a yaxın hava limanlarından istifadə etməklə hər gün təxminən 12 milyon sərnişinə xidmət edir və 18 milyard ABŞ dolları dəyərində yük daşıyır. Koronavirus pandemiyasının başlamasından öncəki müddətə kimi qlobal səviyyədə aviasiya xidmətlərindən istifadədə davamlı böyümə müşahidə olunmuşdur. Belə ki, əgər 2000-ci ildə qlobal sərnişin daşımalarının sayı cəmi 1,7 milyard nəfər idisə bu rəqəm 2019-cu ildə 2,7 dəfə artaraq 4,6 milyard nəfərə çatmışdır. IATA-nın apardığı son hesablamalara görə 2037-ci ildə qlobal sərnişin daşımalarının həcmi 2019-cu ildə müşahidə olunan rəqəm ilə müqayisədə təxminən 1,8 dəfə və ya orta illik 3,5% artacaq, bu artımın da əsas drayveri Asiya ölkələrinin olacağı gözlənilir.

Şəkil 2. Azərbaycana gələn və gedən vətəndaşların hava nəqliyyatından istifadə göstəricisi, faizlə

Qeyd edək ki, müntəzəm illərində Azərbaycan Respublikasında hava nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Ölkədə beynəlxalq statusa malik hava limanlarının tikilməsi dəstəklənmiş və Bakıda yerləşən Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu ilə yanaşı, Naxçıvan, Gəncə, Qəbələ, Lənkəran və Zaqatala hava limanlarında da aviadaşıyıcılar üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Hazırda ölkədə beynəlxalq statusa malik 6 hava limanı fəaliyyət göstərir. Respublikanın bütün beynəlxalq hava limanları 3-cü dərəcə də daxil olmaq ilə ICAO kateqoriyalarına malikdir. Xüsusən də Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportu sərnişin və yük daşımalarının, uçuş-əməliyyatlarının həcminə, aerovağzal kompleksinin sahəsinə və yük terminalının buraxılış

gücünə görə Azərbaycanın və regionun ən böyük aeroportudur. Ölkəmizdə hava nəqliyyatının inkişaf etdirilməsi nəticəsində bu gün “Azərbaycan Hava Yolları” Bakıdan Nyu-Yorka müntəzəm transatlantik uçuşlar yerinə yetirən müasir “Boeing 787-8 Dreamliner”, “Airbus A340-500” uzaq magistrallı sərnişin təyyarələrinə sahib böyük bir şirkətə çevrilmişdir.

Həmçinin, Azərbaycanın ilk aşağıbüdcəli aviaşirkəti hesab olunan “Buta Airways” 2017-ci ildən etibarən fəaliyyətə başlamışdır. “Buta Airways” - “Azərbaycan Hava Yolları” QSC-nin tərkibindədir və aviaşirkətin hava gəmiləri parkına Embraer tipli müasir təyyarələr daxildir. 2018-ci ildə bu şirkət 463 min, 2019-cu ildə isə 623 min sərnişin daşımışdır.

Məlumat üçün qeyd edək ki, Azərbaycana gələn xarici ölkə vətəndaşlarının hava nəqliyyatı vasitəsindən istifadə göstəricisi 2014-cü ilə müqayisədə 2019-cu ildə 84,7 faiz artmışdır. 2018-ci ildə isə turistlərin nəqliyyat vasitələrindən istifadə göstəricisinə nəzər saldıqda görürük ki, ilk yerdə hava (1183,8 mln. nəfər), avtomobil (1130,8 mln. nəfər), dəmiryol (361,4 min nəfər), su (28,3 min nəfər) nəqliyyatı durur. Son 5 ildə Azərbaycana gələn xarici vətəndaşların sayı 2 milyon nəfərdən 3,2 milyon nəfərə kimi artmasına baxmayaraq, hava nəqliyyatının istifadə faizi aşağı düşmüşdür.

Azərbaycandan daha çox Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, İran kimi qonşu ölkələrə hava uçuşu həyata keçirilir. Amma təhlillərimiz göstərir ki, ötən dövr ərzində hava nəqliyyatı ilə daşımada sərnişinlərin ümumi sayında artım müşahidə olunsada, Azərbaycana səfər edən əcnəbilərin səyahət vasitəsi kimi hava nəqliyyatından istifadə göstəricisi azalır. Belə ki, 2016-cı ildə Azərbaycana səfər edənlərin 51,8 faizi hava nəqliyyatından istifadə etdiyi halda 2017-ci ildə müvafiq göstərici 42,7 faizə, 2018-ci ildə isə 41,5 faizə qədər azalmışdır. Həmçinin 2016-2018-ci illər ərzində Azərbaycana səfər edən əcnəbilərin sayında 601 min nəfər artım qeydə alındığı halda, hava nəqliyyatının bu artımda payı cəmi 18,9 min nəfər olmuşdur. 2019-cu ildə Azərbaycanın beynəlxalq hava limanları ümumilikdə 5,15 mln. sərnişinə xidmət göstərmişdir ki, bunun da 4,39 mln.-u Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunun payına düşür. Bu, 2018-ci ilin göstəricisindən 6% çoxdur. Bunun əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, hava nəqliyyatının mövcud vəziyyəti Azərbaycanın gəlmə turizm sahəsində yaranan yeni çağırışlara cavab vermir. Nəticədə, Azərbaycanda hava nəqliyyatı ilə sərnişindəşmə sahəsi, xüsusilə region ölkələri ilə rəqabətdə uduzur.

Aparılan təhlillər nəticəsində hava nəqliyyatı ilə sərnişindəşmə sahəsinin regional səviyyədə rəqabətdə uduzma səbəbləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- hava limanlarının mövcud idarəetmə modelinin müasir tələblərə cavab verməməsi;
- hava limanlarının xidmətlərindən istifadə xərclərinin, vergi və digər yığımların region ölkələri ilə müqayisədə xeyli yüksək olması;
- hava nəqliyyatına hədəflənən effektiv təşviq mexanizminin tətbiq olunmaması.

Qeyd edək ki, mövcud idarəetmə modelinə əsasən, dövlət mülkiyyətinə daxil olan 6 beynəlxalq hava limanı “Azərbaycan hava yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən idarə edilir ki, bu da maraqların toqquşmasını qaçılmaz edir. Həmçinin mövcud idarəetmə modelinin tətbiqi Azərbaycanda hava limanlarının xidmətlərindən istifadə xərclərinin, vergi dərəcələrinin və digər yığım haqlarının region ölkələri ilə müqayisədə xeyli yüksək olması ilə nəticələnmişdir. Bunun da nəticəsində ölkəmizdə aşağı büdcəli hava yolu şirkətlərinin cəlb olunduğu rəqabət mühiti formalaşmamışdır. Halbuki, region dövlətləri son illər hava nəqliyyatı sahəsində daha liberal siyasət həyata keçirməyə başlamışdır. Xüsusilə, Gürcüstanda hava limanlarının idarə edilməsi modeli təkmilləşdirilmiş, tətbiq edilən xidmət haqları optimallaşdırılmış, müxtəlif təşviq mexanizmləri işlənib hazırlanaraq beynəlxalq hava yolu şirkətləri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. Hazırda Macarıstanın “WIZZ AIR” hava yolu şirkəti Kutaisi hava limanından 19 Avropa ölkəsinə 39 marşrut üzrə uçuşlar təşkil edir.

“Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin hədəf indikatorlarında göstərilir ki, Avropa və Asiyanın qovuşma nöqtəsində yerləşən Azərbaycanın coğrafi potensialı onun dünyanın ən çox əlaqələrə malik ölkələrdən birinə çevrilməsinə şərait yarada bilər. Uzunmüddətli perspektivdə Azərbaycanın səyahətçilər üçün regional

компанию. Наряду с положительными тенденциями нынешнее состояние воздушного транспорта не отвечает новым требованиям в сфере въездного туризма в Азербайджане. В результате сектор пассажирских перевозок в Азербайджане теряет конкуренцию со странами региона.

Автор исследует роль воздушного транспорта в развитии туристической отрасли, использование воздушного транспорта гражданами и туристами, проблемы в сфере воздушного транспорта и пассажирских перевозок и пути их решения. Предоставляет предложения по повышению конкурентоспособности и обеспечению устойчивого развития туристического сектора и воздушного транспорта в Азербайджане в постпандемический период.

Ключевые слова: *индустрия туризма, конкурентоспособность, воздушный транспорт, Covid -19, постпандемия.*

*Arzu Alim Huseyn
PHD, assistant professor
Azerbaijan Tourism and Management
University, head of department*

Opportunities to increase the role of air transport in the development of tourism

Summary

In the years of independence, great works have been implemented in order to improve air transport in the Republic of Azerbaijan. As a result of the development of air transport in our country, Azerbaijan Airlines has turned to a large company, performing regular transatlantic flights from Baku to New York, owning Boeing 787-8 Dreamliner, Airbus A340-500 long-magistral passenger aircrafts. Beside the positive trends, the current situation of air transport does not meet new challenges in the field of the incoming tourism of Azerbaijan.

Consequently, the passenger transport field in Azerbaijan is losing competition with the countries of the region. The author investigates the role of air transport in the development of the tourism sector, the indicators of the air transport usage by citizens and tourists, problems in the field of air transport and in the passenger transportation moreover, their solutions. The author recommends proposals to increase the competitiveness and ensure sustainable development of the tourism sector and air transport in Azerbaijan during the post-pandemic period.

Key words: *tourism industry, competitiveness, air transport, Covid -19, postpandemia.*